

ПУБЛІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ

УДК 929БЕР(477)-035.27:930.2

*Л. В. Шипко,
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського*

ЛИСТУВАННЯ М. М. БЕРЕЖКОВА ТА К. М. БЕСТУЖЕВА-РЮМІНА У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (ВЕРЕСЕНЬ 1882 р. – ЛИПЕНЬ 1883 р.)

Продовжено поетапну публікацію комплекту листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова. Представлено джерелознавчий огляд та археографічне опрацювання дев'яти копій листів (вересень 1882 р. – липень 1883 р.), які зберігаються в архівному фонді М. М. Бережкова в Інституті рукопису НБУВ. Документи вперше публікуються як додатки.

Ключові слова: М. М. Бережков, К. М. Бестужев-Рюмін, листування, джерелознавчий огляд, археографічне опрацювання.

На сучасному етапі розвитку історичної науки рукописний епістолярій є цінним джерелом для дослідження та реконструкції персональних біографій та особистісного наукового здобутку визначних діячів науки і культури. До когорти відомих науковців другої половини XIX ст. – першої третини XX ст. належать історики Костянтин Миколайович Бестужев-Рюмін (1826–1897) – професор російської історії історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету, академік Петербурзької академії наук (1890), та його учень, Михайло Миколайович Бережков (1850–1935), який з 1882 р. усе життя присвятив науково-педагогічній діяльності в стінах Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (далі – НІФІ) в якості професора російської історії.

Дослідження біографії та наукової спадщини як К. М. Бестужева-Рюміна, так і М. М. Бережкова в українській та російській історіографії проводилися ще за життя вчених і тривають нині. Актуальність та перспективність теми для вивчення розвитку історичної науки засвідчують також результати сучасних комплексних монографічних досліджень

Р. О. Кіреєвої [1], О. В. Малинова [2], дисертаційних робіт Л. М. Мелітаурі [3], Л. В. Шипко [4] та інших науковців. Однак листування К. М. Бестужева-Рюміна та М. М. Бережкова залишається одним із невивчених архівних джерел до реконструкції маловідомих сторінок їхніх біографій та наукової спадщини. Цінний комплект листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова нині зберігається в особовому архівному фонді М. М. Бережкова (ф. XXIII) Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) і нараховує 88 листів за 1876–1896 рр. На сьогодні досліднику доступні лише ці листи-відповіді, оскільки комплект листів М. М. Бережкова до К. М. Бестужева-Рюміна не відклався в особовому фонді Костянтина Миколайовича (ф. № 27), який перебуває на зберіганні в Інституті російської літератури (Пушкінський Дім, м. Санкт-Петербург) Російської академії наук.

Актуальність та перспективність вивчення листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова, зокрема їх джерелознавчий аналіз, археографічне опрацювання та опублікування у вигляді додатків, посилюється з огляду на необхідність простеження динаміки листовного спілкування між вченими та виявлення наукового потенціалу змісту листів. Слід відзначити, що дослідження періоду початку налагодження та розвитку особистісних і творчих взаємовідносин між вченими було презентоване автором у попередньому джерелознавчому огляді перших 5-ти листів за 1876 р. та 1879–1880 рр., виокремлених із загального комплекту, що включає 88 листів [5].

В ІР НБУВ комплект листів представлено як оригіналами, так і їх рукописними копіями. На основі 88-ми оригіналів К. М. Бестужева-Рюміна М. М. Бережков склав 85 рукописних копій листів за 1880–1896 рр., які він упорядкував за хронологічним принципом і маркував № I–LXXXV, і які згодом в ІР НБУВ були виокремлені в одиницю зберігання (№ 788). Для полегшення роботи з листами та зважаючи на включення до загального масиву трьох оригіналів листів – за 1876 р. (1 одиниця) та за 1879 р. (2 одиниці) – як хронологічно перших складових комплекту, у попередньому джерелознавчому огляді було започатковано заміну нумерації рукописних копій, запропонованої М. М. Бережковим, наскрізною послідовною нумерацією усіх оригіналів і копій за їх хронологічною послідовністю.

Листування між ученими, що тривало протягом двадцяти років, тільки протягом 1882–1896 рр. було безперервним, і листи К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова надходили щороку. Так, у 1876 р. був отриманий 1 лист (№ 1; тут і далі листи пронумеровано арабськими цифрами), у 1879 р. – вже 2 листи (№ 2–3), у 1880 р. – 2 листи (№ 4–5), у 1882 р. – 1 лист (№ 6), у 1883 р. – 17 листів (№ 7–23), у 1884 р. – 12 листів (№ 24–34), у 1885 р. – 2 листи (№ 35–36), у 1886 р. – 7 листів (№ 37–43), у 1887 р. –

4 листи (№ 44–47), у 1888 р. – 5 листів (№ 48–52), у 1889 р. – 2 листи (№ 53–54), у 1890 р. – 11 листів (№ 55–64), у 1891 р. – 8 листів (№ 65–73), у 1892 р. – 2 листи (№ 74–75), у 1893 р. – 5 листів (№ 76–80), у 1894 р. – 4 листи (№ 81–84), у 1895 р. – 3 листи (№ 85–87) та у 1896 р. – 1 лист (№ 88).

Джерелознавчий огляд листування К. М. Бестужева-Рюміна і М. М. Бережкова та виявлення особливостей наукових контактів учених становлять мету цієї статті. Завдання публікації полягає у проведенні археографічного опрацювання 9-ти рукописних копій листів та опублікування їх як додатків під № 6–15.

Ще за часів навчання в Санкт-Петербурзькому університеті М. М. Бережков зарекомендував себе здібним студентом і привернув увагу К. М. Бестужева-Рюміна. Ініціатива про продовження М. М. Бережковим навчання з подальшою підготовкою магістерської дисертації належала Костянтину Миколайовичу [6, с. 322–342]. Якщо зі змісту перших п'яти листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова за 1876 р. та 1879–1880 рр. чітко простежується процес налагодження особистісних стосунків між ученими, то з 1882 р. листування виходить на новий рівень взаємин: дружній, наставницький, професійний та науковий.

Запропоновані до джерелознавчого аналізу листи хронологічно охоплюють період з 9 вересня 1882 р. до 7 липня 1883 р. Листи К. М. Бестужевим-Рюмінім надіслано з Риму та з інших італійських міст до М. М. Бережкова у Ніжин та в с. Бережок Володимирської губернії.

Перший представлений до опублікування лист (№ 6), датований, з огляду на зміст, не пізніше 9 вересня 1882 р., містить інформацію про виїзд К. М. Бестужева-Рюміна до Італії для покращення стану здоров'я (вчений перебував за кордоном до 1884 р.). Також у цьому листі обговорюється влаштування М. М. Бережкова на посаду завідувача кафедри російської історії в НІФІ – у листі висловлено бажання К. М. Бестужева-Рюміна підтримати М. М. Бережкова, як і його опонента, І. П. Філевича, схвальними відгуками. К. М. Бестужев-Рюмін рекомендує М. М. Бережкову надіслати до НІФІ примірник магістерської дисертації «О торговле Руси с Ганзой до конца XV века», яка була захищена в 1879 р., і виступатиме вагомим аргументом при розгляді його кандидатури для обрання на посаду та присвоєння звання екстраординарного професора в НІФІ. Окрім цього, він пропонує звернутися за протекцією до вченого-філолога М. Я. Грота, також вихованця історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету, а з 1875 р. – професора кафедри філософії в НІФІ.

На наукові здобутки М. Я. Грота К. М. Бестужев-Рюмін звернув свою увагу в наступному листі (№ 7) від 14 січня 1883 р., в якому він попросив М. М. Бережкова посприяти в передачі йому докторської дисертації

М. Я. Грога. Уже в листі № 12, написаному не раніше 17 квітня 1883 р., підтверджено позитивні зрушення та наближення строків отримання К. М. Бестужевим-Рюїнім примірника дисертації.

Слід зауважити, що зі змісту всіх дев'яти листів, представлених до опублікування, очевидно, що К. М. Бестужев-Рюїнін завжди був поінформований про побіжні здобутки М. М. Бережкова як на науковій, так і на викладацькій ниві. Так, у листах за 1883 р. від 14 січня (№ 7), 11 лютого (№ 10), не раніше 17 квітня (№ 12) та 7 липня (№ 15) К. М. Бестужев-Рюїнін обговорює отриману інформацію про виголошення в НІФІ та опублікування М. М. Бережковим його першої лекції «Об истории как народном самосознании», про його участь в організації заходів з нагоди святкування ювілею В. А. Жуковського та виголошення промови на засіданні Конференції НІФІ.

В епістолярії чільне місце відведене проблемам походження російської державності та обговоренню норманської теорії. З листів очевидно, що К. М. Бестужев-Рюїнін провів значну роботу із вивчення історіографії проблеми. В листах № 8 та № 9 від 18 січня та 2 лютого 1883 р. вчений висловився щодо внеску в дослідження проблеми відомих тогочасних російських істориків, таких як Д. І. Іловайський, С. М. Соловійов, І. Є. Забелін, М. М. Карамзін, українського історика М. І. Костомарова та датського лінгвіста-історика В. Томсена. Зважаючи на рівень підготовки та обізнаність К. М. Бестужева-Рюїніна із проблемою, висловлені в цих листах різноманітні критерії оцінок наукових здобутків істориків, як видається, мають узагальнюючий характер, що, ймовірно, зумовлювалося необхідністю не переобтяжувати текст листів.

В останньому проаналізованому листі (№ 15) від 7 липня 1883 р., обговорюються проблеми особисто-майнового характеру. К. М. Бестужев-Рюїнін висловлює засмучення щодо вимушеної відмови від родового маєтку через брак коштів на його утримання та радіє за М. М. Бережкова, який має змогу відвідати свою батьківщину, с. Бережок, та зібратись у колі великої родини.

Для опублікування листів як додатків до цієї статті проведено їх науково-археографічне опрацювання. Зокрема текст листів передано за сучасним правописом зі збереженням мовних особливостей того часу. Розшифрування текстових скорочень і встановлені ініціали різних осіб подано у квадратних дужках. З метою уніфікації текстового передавання листів йотований знак «і» замінено на російську літеру – «и». Технічні і граматичні помилки виправлено без застереження. Легенда документа містить інформацію про місце його зберігання із зазначенням назви архівної установи, номера фонду, одиниці зберігання та аркушів. У примітках

до кожного листа автор статті подає біографічну довідку про російських науковців, громадських діячів та державних посадовців того періоду, імена яких зустрічаються у тексті листів, а також уточнює датування та час опублікування наукових праць як М. М. Бережкова, так і інших вчених. При підготовці та написанні приміток біографічного характеру використано інформацію з опублікованих праць. Дати у тексті дев'яти листів подаються М. М. Бережковим як за старим, так і за новим стилем через риску. Під порядковими номерами листів упорядником подані їхні дати за старим стилем – з метою уніфікації та уникнення плутанини, з огляду на те, що таким чином датуються більша частина комплекту.

Для уникнення перевантаження статті, у цій та наступних публікаціях примітки з біографічною інформацією про діячів, чий імена фігурували в тексті попередніх опублікованих листів, дублюватися не будуть. Тож довідки про істориків О. І. Нікітського (1842–1886), І. Є. Забеліна (1820–1909), Д. І. Гловайського (1832–1920), письменника та вчителя К. М. Бестужева-Рюміна П. І. Мельникова (1819–1883) у цій публікації відсутні, а містяться у примітках № 13, 17, 19 та 21 до листа № 4 у попередній статті за 2014 р. [5, с. 591, 593–595].

Інформативність представлених до опублікування копій листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова посилюється коментарями або роз'ясненнями М. М. Бережкова до листів. Ці роз'яснення і коментарі позначені та відділені від основного тексту рисками та астерисками в дужках: (*), (**). Також в окремих копіях листів М. М. Бережков позначив дати отримання ним цього листа. Для скопійованих листів, оформлених як додатки № 6, 8, 10, 11, 13 та 15, за їхнім змістом було визначено приблизні дати та місце їх написання. У публікації їх вказано у квадратних дужках.

Представлені у цій статті дев'ять листів до наукового обігу вводяться вперше.

Завершуючи огляд добірки листування М. М. Бережкова та К. М. Бестужева-Рюміна, слід відзначити, що інформативний фактологічний матеріал та узагальнення його наукового потенціалу можуть бути широко використані у дослідженнях біографій обох учених, встановленні розвитку їхніх особистих і професійних взаємовідносин, а також надають досліднику важливу інформацію для вивчення розвитку історичної науки другої половини ХІХ ст., яскравими представниками якої стали К. М. Бестужев-Рюмін, М. М. Бережков та згадані у листах історики тієї епохи: М. П. Барсуков (1838–1908), М. І. Костомаров (1817–1885), М. О. Максимович (1804–1873), В. І. Семевський (1848–1916), філософи С. С. Гогоцький (1813–1889), О. О. Козлов (1831–1901), Л. М. Лопатін (1855–1920), філологи Я. К. Грот (1812–1893), Г. Е. Зенгер (1853–1919), П. Г. Моравке (1856–1904) та багато інших відомих науковців.

Перспективність розробки проблематики полягає у подальшому введенні до наукового обігу та джерелознавчому вивченні листів з комплекту, які можуть стати основою для реконструкції наукової біографії обох вчених.

№ 6

[Не пізніше 9 вересня 1882 року, Рим]

Многоуважаемый Михаил Николаевич!

Если Ваше здоровье позволяет, то отчего не искать места в Нежине¹. Пусть [Н. Я.] Грот² предложит Вас, и Вы пошлете ему для передачи директору³ Вашу книгу⁴. Если будут шансы, заявите о своем согласии. Есть одно важное обстоятельство: [А. А.] [Мусин-]Пушкин⁵, тамошний попечитель, предлагает [И. П.] Филевича. Если меня спросят, (что вероятно), то давая хороший отзыв о Вас, я нравственно обязан дать хороший отзыв и о [И. П.] Филевиче⁶.

В Министерство⁷ писать незачем. Если Вас выберут, то Министерство само отчислит⁸.

¹ Йдеться про Ніфі.

² Грот Микола Якович (1852–1899) – вчений-психолог, філософ, син відомого філолога, академіка Петербурзької академії наук (далі – Петербурзька АН) Я. К. Грота. Після закінчення в 1875 р. історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету працював професором кафедри філософії у Ніфі, з 1883 р. – в Новоросійському університеті, а з 1886 р. – в Московському університеті. Наукові інтереси зосереджувалися на дослідженні проблем соціології, філософії та психології.

³ Станом на вересень 1882 р. посаду директора Ніфі обіймав Микола Олексійович Лавровський (1825–1899), перший директор інституту від його заснування у 1875 р. [7, с. 68].

⁴ Див.: Бережков М. Н. О торговле Руси с Ганзой до конца XV века / М. Н. Бережков. – СПб., 1879. – 264 с.

⁵ Мусін-Пушкін Олександр Олексійович (1855–1918) – почесний попечитель Ніфі, сенатор (1913).

⁶ Філевич Іван Порфирівич (1856–1913) – російський історик-славіст. Закінчив історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету (1879). Учень К. М. Бестужева-Рюміна. В 1879–1890 рр. викладав російську мову, словесність та історію в Санкт-Петербурзькій гімназії Імператорського людинолюбного товариства. Протягом 1890–1908 рр. професор Варшавського університету на кафедрі російської історії. Наукові інтереси зосереджувалися на дослідженні історії Польщі та Галицької Русі.

⁷ Тут і далі йдеться про Міністерство народної освіти Російської імперії.

⁸ Протягом 1879–1882 рр. М. М. Бережков перебував на службі у відомстві Міністерства народної освіти у м. Москва. Міністерським наказом початок виконання нових обов'язків при Ніфі було визначено 1 жовтня 1882 р. [8].

Еду не раньше 18-го [сентября 1882 г.].

Весь Ваш,
К. [Н.] Бестужев-Рюмин. (*)

(*). Письмо без даты. Получено мной в Бережке¹ 9 сентября. В этом месяце Конст[антин] Никол[аевич] выехал в Италию на лечение, то есть в сентябре 1882 г.

Дело идет в письме о моем поступлении в Институт кн[язя] Безбородко, где по кончине Н. Я. Аристова², в конце августа 1882 года, оставалась свободна кафедра Русской истории.

В сентябре я и был выбран.

Иван Порфирьевич Филевич впоследствии стал профессором Варшавского университета.

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 4.

№ 7

14 січня 1883 р., Рим

Roma, via Napoli, 24.

14/26 января 1883 г[ода]

Поздравляю Вас, дорогой мой Михаил Николаевич, и с выбором, и с успехом. Мне пишут, что Вы прочли отличную лекцию³. Давно я добивался сведений о Вас, и не мог получить их, и только сегодня узнал, что Вы уже в Нежине, и спешу поздравить Вас. Дай Бог, чтобы Вы поскорее привезли нам докторскую диссертацию, и были бы ординарным профессором. Вы первый ([В. И.] Семевского⁴ я не считаю) из моих учеников, который всходит на кафедру Русской

¹ Село Бережок Володимирської губернії – батьківщина М. М. Бережкова.

² Аристов Микола Якович (1834–1882) – російський історик. Закінчив Казанську духовну академію (1858). Професор кафедри російської історії в університетах: Казанському (1867–1869), Варшавському (1869–1873), Харківському (1873–1875). З 1875 р. і до самої смерті 26 серпня 1882 р. – професор та завідуючий кафедрою російської історії НІФІ. Наукові інтереси зосереджувалися на дослідженні економічної історії часів Київської Русі, давньоруських літописів, а також вивченні розвитку російської історичної науки, народного побуту та фольклору.

³ Див.: Бережков М. Н. Об истории как народном самосознании : вступ. лекция / М. Н. Бережков // Известия Нежинского Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – М. ; К. ; Лейпциг, 1884. – Т. VIII. – Неофиц. отд. – С. 1–12.

⁴ Семевський Василь Іванович (1848–1916) – російський історик. Закінчив історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету (1872), однак не представив до захисту магістерську дисертацію, на що К. М. Бестужев-Рюмін як керівник В. І. Семевського фактично і звертає увагу в листі до М. М. Бережкова. В. І. Семевський у 1881 р. опублікував дисертацію «Крестьяне при Екатерине II», яку представив на ступінь магістра та отримав його в Московському університеті.

истории. Пишите же мне о себе, о своем здоровье: адрес наверху, пишите скорее.

Весь Ваш,

К. [Н.] Бестужев-Рюмин.

Н. Я. Грот обещал мне свою диссертацию¹. Если он послал ее Я[кову] К[арловичу] (*)², то пусть передадут ее [П. Г.] Моравку³, который перешлет мне.

(*) Разумеется, Яков Карлович Грот, академик, отец моего нежинского коллеги, Николая Яковлевича.

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 5.

№ 8

18 січня 1883 р., [Рим]

30/18 января⁴ 1883 г[ода]

Дорогой мой, Михаил Николаевич!

Вы уже, вероятно, получили письмо мое, отправленное по первому известию, что вы в Нежине, еще до получения Вашего милого письма, которое принесло мне большое удовольствие. Очень рад, что Ваше здоровье теперь хорошо; но прошу Вас не слишком утомлять себя и беречь свое здоровье. Право, оно нужно будет после.

Вы сдаетесь на учение Д. И. Иловайского⁵. Как я ни люблю [Д. И.] Иловайского, самого даровитого из русских историков, по моему мнению, но его учение о варягах кажется мне неудовлетворительным. Читали ли Вы в «Сочинениях

¹ Див.: Грот Н. Я. К вопросу о реформе логики : опыт новой теории умственных процессов : рассуждение Н. Я. Грота / Н. Я. Грот. – Нежин, Лейпциг, 1882. – XXVI, 349 с.

² Грот Яків Карлович (1812–1893) – російський філолог, історик літератури. Закінчив Царськосільський ліцей (1832). Професор російської мови, словесності та історії Гельсінгфорського університету (1841–1852). Професор кафедри словесності Олександрівського ліцею (1852–1862). Ад'юнкт (з 1855 р.) та голова (з 1884 р.) Відділення російської мови та словесності, академік (1858) та віце-президент (1889–1893) Петербурзької АН. Наукові інтереси зосереджувалися на етимології, лексикографії та граматиці російської мови, а також на історії шведської та фінської літератури, російських письменників XVIII – початку XIX ст.

³ Моравек Павло Густавович (1856–1904) – російський філолог-славіст, бібліограф. Викладав у Реформаторському училищі історію, словесність та російську мову. З 1883 р. працював викладачем, а потім інспектором у Катерининській жіночій гімназії (м. Санкт-Петербург). Протягом 1885–1887 рр. спільно з К. М. Бестужевим-Рюмініним працював редактором в «Известиях Санкт-Петербургского Славянского Благотворительного общества».

⁴ Правильно: «18/30 января».

⁵ Йдеться про зосередження уваги Д. І. Іловайського на вивченні проблеми походження Русі та його критиці норманської теорії.

[С. М.] Соловьева» его¹ статью о начале Руси (прежде у [В. П.] Безобразова в «Сборнике гос[ударственных] знаний»)². Это – весьма высокое мнение. Читали ли Вы также [Вильгельма-Людвига-Петера] Томсона³ о происхождении Руси (здесь я без книг и не помню точного заглавия: у меня Томсон по-английски⁴) – это тоже отличный свод норманнских толкований. Нет, по моему, никакого сомнения в том, что династия была норманнская; это свидетельствуют и имена князей («Олег» не соединяется с «Волгою», что ни говори Д[митрий] И[ванович] «Вольга» (= Ольга) и «Волга» филологически не тождественны: в первом случае *В* придыхание, во втором – необходимый член), и пороги. («Айфаръ», – так ли пишу, не знаю, – как доказал [Я. К.] Грот объясняется из нижненемецкого языка, который, как Вам известно, лучше меня, близок к скандинавским наречиям (*). Впрочем для меня, как я уже заявил в Казани на съезде⁵, первый вопрос тот, как возникло государство на месте разрозненных племен, а не тот, откуда происходят первые государи. Вопрос о Варягах требует большой исторической, филологической и археологической подготовки; этот вопрос может быть решен при большом таланте несколькими годами специальных занятий; но что-то не находится такого специалиста. Д[митрий] И[ванович] не филолог, и вообще по этому вопросу он больше фантазировал, чем работал. Его дело рассказать Русскую историю, и конечно лучше его никто в наше время не расскажет; он художник выше [Н. И.] Костомарова⁶ на целую голову; но вопросы эрудиции не его дело, – он мало

¹ Соловйов Сергій Михайлович (1820–1879) – російський історик. Закінчив історико-філологічне відділення філософського факультету Московського університету (1842). З 1847 р. працював професором кафедри російської історії, в 1864–1870 рр. – деканом історико-філологічного факультету, протягом 1871–1877 рр. – ректором Московського університету. Академік Петербурзької АН (1872). Автор «Истории России с древнейших времен» (29 тт., 1851–1879).

² Див.: Соловьев С. М. Начало русской земли / С. М. Соловьев // Сборник государственных знаний. – Т. 4 / под ред. В. П. Безобразова. – СПб.: Изд. Д. Е. Кожанчикова, 1877. – С. 1–19.

³ Тут і далі – правильно: «Вильгельм-Людвиг-Петер Томсен». Томсен (Thomsen) Вильгельм-Людвиг-Петер (1842–1927) – датський лінгвіст, історик. З 1871 р. працював доцентом, а протягом 1887–1913 рр. – професором Копенгагенського університету. Іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (1894). Наукові інтереси зосереджувались на історії індоевропейських, прибалтійсько-фінських та тюркських мов, а також на історії мовознавства та історії Європи. Прибічник норманської теорії розвитку російської державності.

⁴ Імовірно, йдеться про працю В.-Л.-П. Томсена «The relations between ancient Russia and Scandinavia and the origin of the Russian state» (1877).

⁵ IV Археологічний з'їзд у 1877 р.

⁶ Костомаров Микола Іванович (1817–1885) – український і російський історик, археограф, етнограф, фольклорист. Закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету (1837). У 1844–1845 рр. викладав історію в гімназіях м. Рівного та м. Києва. У 1846–1847 рр. – ад'юнкт-професор кафедри російської історії Київського університету. Протягом 1847–1855 рр. за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві, ув'язнений на рік у Петропавлівській фортеці (м. Санкт-Петербург), а потім перебував у засланні

для того подготовлен. Бойтесь скоропостижных решений; не вносите в курсе того, что еще не совсем готово у вас самих. Простите старику эту старческую воркотню.

О Риме когда-нибудь после. Пишите ко мне, и знайте, что я Вас очень люблю, и с удовольствием буду следить за Вашим успехом.

Вы знаете, что на курсах на время заменит меня [И. А.] Козеко¹, а потом будет читать и вместе со мною. Я его очень люблю, и надеюсь, что из него путь будет.

В Вашем письме мне понравилось в особенности, что Вы довольны своею участью. Сохраняйте как можно долее это довольствие, и пишите чаще.

Ваш

К. [Н.] Бестужев-Р[юмин].

(*) Учитель говорит мне большую похвалу. Но я, пиша книгу о торговле Руси с Ганзой, только немного стал разбирать средневековые документы на нижненемецком языке.

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 6–8.

№ 9

2 лютого 1883 р., Рим

Рим,

2/14 февраля 1883 года

Дорогой мой Михаил Николаевич!

Вы очень хорошо делаете, что остаетесь на лекциях нейтральным в Варяжском вопросе. Я сам верю в то, что Русь и варяги не одно и то же; но до сих пор меня не могут убедить в том, что династия не была норманнская. В этом и весь вопрос. Статью о Томсоне я тоже читал, и тоже не был доволен ее тенденциею; но я читал и книгу, и не совершенно довольный ею все-таки считаю ее явлением важным. Важен также датский перевод Нестора (Смита). Норманнисты имеют-таки долю правды на своей стороне. По моему, [С. М.] Соловьев правее их всех; знаю, что он не чужд был высокомерия; но из современных историков по уму и образованию ближе всех к нему [А. И.] Никитский, да и тому далеко до него. [Д. И.] Иловайский очень даровит, но слишком субъективен; [И. Е.] Забелин тоже очень даровит, но малообразован. Остальным до [С. М.] Соловьева, «как до звезды небесной далеко». Вот почему следует постоянно обращать внимание на его мнение: он даром слова не скажет. Мы, люди ординарные, можем иногда

в м. Саратов. Протягом 1859–1862 рр. працював професором кафедри російської історії Санкт-Петербурзького університету. У 1863–1884 рр. – член-редактор Київської археографічної комісії. Член-кореспондент Петербурзької АН (1876). Наукові інтереси зосереджувалися на соціально-політичній та економічній історії України і Росії.

¹ Козеко І. А. – один із учнів К. М. Бестужева-Рюміна (ім'я та по батькові не встановлено – Л. Ш.).

судить его, но всегда должны выслушивать. Только в последние годы он встал предо мною во всем своем величии, и я смирился перед ним. Не забудьте, что этот человек первый понял Русскую историю в связи; он умнее даже [Н. М.] Карамзина¹, который был не философ, а художник и ученый: [С. М.] Соловьев первый внес взгляд философа в Русскую историю. В молодости я восставал против него и каюсь: он победил меня. В настоящее время мне грустно, что [Д. И.] Иловайский не видит его настоящего значения, и не понимает своего законного места; я хорошо знаю, что мне нельзя соперничать ни с тем, ни с другим: у меня нет ни ума, ни знаний [С. М.] Соловьева, ни таланта [Д. И.] Иловайского или [И. Е.] Забелина; потому как зритель я могу спокойно судить их всех трех. Чем меньше Вы будете вносить субъективного в Ваши начальные лекции, тем лучше. Вы должны представить студентам науку в ее современном состоянии: не забывайте это. Учитесь, учитесь и учитесь; тогда будете в состоянии учить. Не забывайте также, что Ваша кафедра самая важная в настоящую минуту. Вам следует внушать уважение к нашим предкам, как много пострадавшим и так много вынесшим для единства Русской Земли; Вам следует внушить любовь к нашему народу; Вам следует убедить слушателей, что они обязаны верою соединиться с этим народом. Этих результатов Вы должны достигать. Помните, что ученики Ваши будут учителями, и от их направления будет зависеть направление целого края, да еще какого важного.

Да благословит Вас Господь Бог, и да пошлет Вам силы на предстоящий подвиг.

Весь Ваш

К. [Н.] Бестужев-Рюмин.

[Н. Я.] Грота благодарите. Его труды меня интересуют; он даровит, хотя в убеждениях я с ним не схожусь.

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 9–11.

№ 10

11 лютого 1883 р., [Рим]

11/23 февраля 1883 года

Очень рад, дорогой мой Михаил Николаевич, что у Вас был отпразднован юбилей [В. А.] Жуковского². Слишком он важный человек, чтобы оставить его без внимания (*).

¹ Карамзін Микола Михайлович (1766–1826) – російський письменник та історик. Освіту отримав у приватному навчальному закладі. Працював редактором у «Московском журнале» (1791–1792) та «Вестнике Европы» (1802–1803). З 1804 р. обіймав посаду імператорського історіографа. Автор дванадцятитомної «Истории государства Российского», доведеної до початку XVII ст. (1803–1826).

² Жуковський Василь Андрійович (1783–1852) – російський поет, літературний критик, почесний член (1827) та академік (1841) Петербурзької АН. Закінчив Благородний пансіонат при Московському університеті (1801). Протягом 1815–1841 рр. перебував на придворній службі у Романових. Засновник російського сентименталізму. Автор поезій та балад: «Сельское кладбище» (1802), «Людмила» (1808), «Светлана» (1808–1812), «Певец во стане русских воинов» (1812) та ін. Переклав «Одіссею» Гомера, твори В. Скотта, Ф. Шиллера, Дж. Байрона.

О [П. И.] Мельникове пишу некролог¹. Это был лучший из моих учителей, и я ему много обязан в своем развитии. Он был значительно лучше своей репутации (не писателя, а человека), и самая репутация эта создавалась, как у нас часто бывает, по совершенно посторонним соображениям, хотя его сын женат на моей племяннице (**). Вы мне не писали, дали ли [О. П.] Аристовой что-нибудь. Я справлялся об этом в Петербурге. И очень стоял за ее права; но может быть ей что-нибудь и дали (*).

Воззрения [Н. Я.] Грота не мои воззрения: но я все-таки считаю его человеком даровитым, и совсем не понимаю [С. С.] Гогоцкого². В этом отношении, как и во многих других, [А. А.] Козлов³ выше. Философ должен понимать, что разница в воззрениях на философские вопросы – вещь законника, и что только свободою воззрений и живет философия.

Спасибо Вам, что пишете часто. Мне хочется и знать о Вас, и вообще получать известия из России.

Весь Ваш
К. [Н.] Бестужев-Р[юмин].

(*) Разумеется празднование в Институте столетия рождения поэта В. А. Жуковского. Я держал о нем речь; и самое празднование состоялось по моему предложению.

(**) Николай Павлович Мельников⁴ – сын известного писателя, бывшего учителя Константина Николаевича, по Нижнему Новгороду. Я знаю лично обоих Мельниковых. Отец умер 1 февр[аля] 1883 г., а с сыном мы «обмывали» и одевали почившего Константина Николаевича. (Николай Павлович – добродушнейший человек).

(*) Речь идет об Ольге Петровне Аристовой, вдове профессора, оставшейся после мужа с многочисленным семейством. Не знаю, что я отписал, и что мог

¹ Див.: Бестужев-Рюмин К. Н. П. И. Мельников (Некролог) / К. Н. Бестужев-Рюмин // Журнал Министерства Народного просвещения. – 1883. – № 3–4. – С. 43–49.

² Гогоцький Сильвестр Сильвестрович (1813–1889) – російський філософ-ідеаліст. Закінчив Київську духовну академію (1837), у якій згодом (1841–1850) викладав філософію. Протягом 1851–1886 рр. професор кафедри філософії Київського університету. Наукові інтереси зосереджувалися на дослідженні філософії Гегеля, Канта та інших учених-філософів з урахуванням критичної переоцінки їхніх ідеалістичних систем з християнських позицій.

³ Козлов Олексій Олександрович (1831–1901) – російський філософ-персоналіст, публіцист. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету (1854). З 1876 р. обіймав посаду приват-доцента і протягом 1884–1887 рр. – професора кафедри філософії Київського університету. Видавав журнали «Философский трехмесячник» (1885–1887) та «Свое слово» (1888–1898). Учений визнавав існування великої кількості духовних субстанцій, центральна з яких – Бог. Критикував гегелівську діалектику, позитивізм та матеріалізм.

⁴ Мельников Микола Павлович (1856–1900) – син письменника Павла Івановича Мельникова, журналіст, службовець Тульського відділення Державного банку Російської імперії.

отписать [К. Н.] Бестужеву-Рюмину на его вопрос. Я не помню, какая пенсия или пособие были назначены ей, после отъезда ее из Нежина в Петербург, в начале 1883 года.

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 12–13.

№ 11

18 березня 1883 р., [Рим]

18/30 марта 1883 г[ода] (*)

Дорогой Михаил Николаевич!

Завтра будет пять недель, как я не выхожу из комнаты: меня постигло новое воспаление, да еще с кровоизлиянием. Теперь поправляюсь, благодаря докт[ору] Вендту.

Некролог послан в Ж[урнал] М[инистерства] Н[ародного] Пр[освещения] и вероятно напечатали. По вопросу об Институте Вы правы. Желательно бы заведение (для кандидатов-специалистов) особых высших курсов, как во Франции, и как думали сделать во Флоренции, а факультет трогать нечего.

«Архива» не вижу, и рад, что хоть [Н. П.] Барсуков¹ принял за биографию [М. П.] Погодина², который стоит биографии. Вероятно, материал будет интересен. Жена Вам кланяется.

Весь Ваш

К. [Н.] Бестужев-Р[юмин].

(*) Письмо получено 25 марта; я сделал на нем заметку: «хоть и печально, а к концу все-таки Благовещение».

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 14.

¹ Барсуков Микола Платонович (1838–1906) – російський історик літератури, археограф, бібліограф, видавець. Вільний слухач Санкт-Петербурзького університету (1859–1862). З 1863 р. – співробітник, а з 1870 р. – член Петербурзької археографічної комісії. В 1868–1883 рр. працював помічником начальника Синодального архіву та бібліотеки. Протягом 1883–1906 рр. – начальник архіву Міністерства народної освіти. З 1866 р. співпрацював з виданнями «Вестник Европы» та «Русский архив», газетою М. П. Погодіна «Русский», а також з «Московскими ведомостями». Наукові інтереси зосереджувалися на дослідженні біографій діячів російської науки та культури, вивченні рукописів життійної літератури, публікації архівних матеріалів з історії російської літератури та культури.

² Ймовірно йдеться про початок роботи М. П. Барсукова над опрацюванням архіву М. П. Погодіна. Результатом його кропіткої роботи стала підготовка багатотомного видання «Жизнь и труды М. П. Погодина», яке побачило світ протягом 1888–1910 рр. та нараховувало 22 книги.

Погодін Михайло Петрович (1800–1875) – російський історик, письменник, академік Петербурзької АН (1841). У 1821 р. закінчив Московський університет, де з 1826 р. завідував кафедрою загальної історії, а в 1835–1844 рр. – російської історії. Видавав журнали «Московский наблюдатель» (1827–1930) і «Московитянин» (1841–1856). Активно збирав і публікував давні пам'ятки, особливо рукописи та старовинні книги.

[Не раніше 17 квітня 1883 року, Рим]

Христос воскрес!

Лекція Ваша, дорогої моєї Михайла Николаєвича, хорошо задумана і хорошо написана. Очєнь рад, що Ви взяли этот камертон: в наше время более, чем когда либо, история – *magistra vitae*. Только бы слушались ее уроков.

А я опять схватил болезнь, и до сих пор еще плохо опраляюсь. Это – гастрическая лихорадка.

Жена Вам кланяется.

Будьте здоровы и пишите: до половины мая буду в Риме, а там, вероятно, поселюсь около Каstellямаре¹, а зиму – надеюсь – опять в Риме.

Весь Ваш

К. [Н.] Бестужев-Р[юмин].

[П. Г.] Моравек обещал мне на днях прислать диссертацию [Н. Я.] Грота². Жду ее с нетерпением. Прежде чем взять кого-нибудь на его место, справьтесь в Москве, где есть очень хороший человек, [Л. М.] Лопатин³, и в Петербурге, где трое. Я бы был за [Л. М.] Лопатина, если только он пойдет. Из петербургских один не пойдет, а двое еще не заявили себя; а [Л. М.] Лопатин написал прелестную статью об эмпиризме в «Русской Мысли». [Н. Я.] Грота же поздравьте от меня.

Кто у Вас читает всеобщую историю? Вспомнить не могу.

Письмо получено 25 апреля в Нежине. Пасха в 1883 году была 17 апреля.

К[онстантин] Н[иколаевич] разумеет мою вступительную лекцию «Об истории, как народном самосознании». Я согласен с ним, что она хорошо задумана, но прибавлю: она не додумана. И то еще замечу, что в этой лекции я был отчасти под влиянием воззрений моего учителя, писавшего на тему «Чему учит Русская история».

История действительно учит. Она – нравственная наука, и в этом ее существенный, практический интерес.

¹ Тут і далі – правильно: «Кастелламаре».

² Див. лист № 7.

³ Лопатін Лев Михайлович (1855–1920) – російський філософ-ідеаліст та психолог. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету (1879). З 1881 р. викладав на історико-філософському факультеті Вищих жіночих курсів. З 1884 р. – приват-доцент, з 1892 р. – професор кафедри філософії Московського університету. З 1885 р. увійшов до складу членів, а протягом 1899–1920 рр. обіймав посаду голови Психологічного товариства при Московському університеті. Ініціював заснування при університеті в 1889 р. журналу «Вопросы философии и психологии»; з 1896 р. був його редактором, з 1905 р. – керівником. Наукові інтереси зосереджувалися на вивченні питань теорії пізнання, метафізики, психології, етики, історії філософії.

Лекция моя и речь о [В. А.] Жуковском напечатаны в VIII томе «Известий Института князя Безбородко» за 1884 год. Оттиски, по обычаю, раньше журнала; были посланы и К[онстантину] Н[иколаевичу] в Италию.

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 15–16.

№ 13

3 травня 1883 р., [Рим]

3/15 мая 1883 г[ода], [Рим]

Дорогой Михаил Николаевич!

Здоровье мое все еще плохо; а вот Вы-то, что вздумали хворать? Это совсем не хорошо.

В [М. А.] Максимовиче¹ я привык уважать самого добросовестного и беспристрастного из малороссийских ученых; своим ученикам, которые занимаются Малороссиєю, я обыкновенно говорю: верьте только [М. А.] Максимовичу, а другим – насколько они не противоречат ему. Но я знал [М. А.] Максимовича хорошо: был один год (1850), когда целые полгода я видел его каждый день: это был прелестный, задушевный, наивный и поэтический человек. (*)

После половины нашего мая еду в Кастеллямаре. Адрес мой я думаю пока – *Italie, Castellamare, poste restante*².

[Г. Э.] Зенгеру³ скажите, что если он будет в Риме, когда я там буду в начале октября, то я очень желаю с ним познакомиться. Если он не бывал в Риме, то я

¹ Максимович Михайло Олександрович (1804–1873) – український і російський історик, філолог, етнограф, ботанік. Навчався на словесному та природничо-математичному відділеннях Московського університету, після закінчення якого з 1823 р. викладав ботаніку, а з 1826 р. завідував Ботанічним садом в університеті. Професор кафедри ботаніки (1833) та кафедри російської словесності (1834–1845), декан 1-го відділення філософського факультету та перший ректор (1834–1835) Київського університету. Член-кореспондент Петербурзької АН (1871). Наукові інтереси зосереджувалися на вивченні українського фольклору, історії Давньої Русі, російської літератури та мовознавства.

² Італія, Кастеламаре, до вимоги (італ.).

³ Зенгер Григорій Едуардович (1853–1919) – російський філолог. Закінчив історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету (1874). В 1874–1875 рр. – штатний викладач давніх мов у 5-й Санкт-Петербурзькій гімназії. Професор всесвітньої історії (1877–1883), бібліотекар (1877–1880) та вчений секретар (1881–1883) НІФІ. Працював у Варшавському університеті на посадах в. о. доцента, доцента та професора на кафедрі всесвітньої історії (з 1885), декана історико-філологічного факультету (з 1896), ректора (1897–1899). Попечитель Варшавського учбового округу (1900), заступник (1901) та міністр народної освіти (1902–1904), сенатор (1904–1905). Член-кореспондент Петербурзької АН (1907). Позаштатний службовець у Відділенні філології Санкт-Петербурзької бібліотеки (1917–1919). Наукові інтереси зосереджувалися на вивченні давньоримської історії, а також критиці тексту давньоримських поетів.

имею в этом случае преимущество: жил там зиму и кое-что видел. Мы будем ходить вместе: я привык к местам, а он может припомнить то, что исчезло из виду при моих чтениях, отрывочных и не систематических. Буду ли, и где я буду, он может узнать у доктора Вендта, которого знают в посольстве. Прощайте, будьте здоровы. Уедете в деревню, напишите Ваш адрес, забыл его.

Весь Ваш К. [Н.] Бестужев-Рюмин. (**)

(*) Эта прекрасная характеристика М. А. Максимовича [К. Н.] Бестужевым-Рюминым дана им в ответ на мое замечание, что я с удовольствием в то время занимался чтением «Сочинений» [М. А.] Максимовича. И доселе я читаю и перечитываю статьи [М. А.] Максимовича всегда с наслаждением: он действительно и критик, и поэт малороссийской старины.

(**) Во второй половине письма Константин Николаевич пишет про Григория Эдуардовича Зенгера, моего коллегу по Институту. Не знаю, виделись они в Риме, или нет. (Не будет ли указаний дальше).

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 17–18.

№ 14

1 червня 1883 р., Каstellамаре

1/13 июня 1883 года.

Castellamare di Stabia, salita Li Quisisana, villa Ferrari, 60.

Пишу к Вам, дорогой Михаил Николаевич, в Бережок, куда если Вы и не приехали, то скоро приедете. Что ваше здоровье? Постарайтесь хорошенько отдохнуть летом. Я, живя на горе над морем и в виду Везувия, поправляюсь понемногу: сплю хорошо, ем много; ходить еще много не могу, зато долго сижу на воздухе то в саду, то на балконе, или скорее – террасе¹, с книгой в руках: а тут ветерок с моря, а не то с горы, на половине которой наша дача. А солнце, а зелень, а дымящийся Везувий! Ездил на днях в Сорренто. Дорога туда между морем и скалами великолепна. Прелестны городки и деревеньки по скалам и по ущельям: часто вся гора покрыта зданиями по скату, а иногда на высокой с обрывом скале стоит или город, или какое-нибудь здание; а сады террасами. Всего не опишешь. Пока до следующего письма. Готовлюсь сейчас обедать.

Весь Ваш
К. [Н.] Бестужев-Р[юмин].

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 19.

¹ Так у документі. Правильно – терраса.

№ 15

7 липня 1883 р., [Кастелламаре]

19/7июля¹ 1883 года.

Вот Вы и дома, дорогой мой Михаил Николаевич, и отдыхаете от трудного для Вас года. Хорошо попасть в свою семью; хорошо, когда семья еще цела, и окружает человека веяниями детства. Теперь время запастись той душевной теплотой, о которой, помнится, говорит [Н. В.] Гоголь в характеристике Плюшкина. Мне на днях пришлось горькое чувство: имение отца, родное гнездо, пришлось продать: разделить – управлять нельзя; в одни руки – у меня денег не было, а больше никто не хотел. Итак, вековое гнездо, в котором жили с половины XVIII в. разрушено. Говорю аллегорически, ибо дедова дома не существует уже более 40 лет, но есть дом отцовский, переделанный из старого флигеля. Стало быть, я никогда не увижу места, где начал учиться, где читал [Н. М.] Карамзина, Плутарха, [В. А.] Жуковского, куда после ездил на вакацию из гимназии и из университета. Ничего не увижу – тяжело.

[В. А.] Жуковского Вашего прочел – очень хорошо: в пору и в меру.

Надеюсь, что Ваше легкое нездоровье прошло; и я хоть медленно, да поправляюсь.

Жена Вам кланяется.

Весь Ваш

К. [Н.] Бестужев-Р[юмин].

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 20–21.

Список використаних джерел

1. Киреева Р. А. К. Н. Бестужев-Рюмин и историческая наука второй половины XIX века / Р. А. Киреева. – М. : Наука, 1990. – 268 с.
2. Малинов А. В. К. Н. Бестужев-Рюмин : очерк теоретико-исторических и философских взглядов / А. В. Малинов. – СПб. : Издательство СПбГУ, 2005. – 214 с.
3. Мелітаурі Л. М. К. М. Бестужев-Рюмін – історіограф, джерелознавець, археограф : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Л. М. Мелітаурі. – Донецьк, 2007. – 18 с.
4. Шипко Л. В. Наукова та освітня діяльність Михайла Бережкова : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Л. В. Шипко. – К., 2007. – С. 3–6.
5. Шипко Л. В. Листування М. М. Бережкова та К. М. Бестужева-Рюміна : джерелознавчий огляд / Л. В. Шипко // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 18. – К. : НБУВ, 2014. – С. 584–596.
6. Шипко Л. В. Становлення М. М. Бережкова як особистості та науковця (1850–1878 роки) / Л. В. Шипко // Рукописна та книжкова спадщина. – Вип. 13. – К. : НБУВ, 2009. – С. 315–331.

¹ Правильно: «7/19 июля».

7. Моціяка П. П. Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів / П. П. Моціяка. – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2011. – С. 68.

8. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 707, оп. 70, спр. 10, арк. 8 зв.; ІР НБУВ, ф. ХХІІІ, од. зб. 505, арк. 1.

References

1. Kireeva, R. A. (1990). *K. N. Bestuzhev-Riumin i istoricheskaiia nauka vtoroi poloviny XIX veka* [K. N. Bestuzhev-Riumin and historical science of the second half of the 19th century]. Moscow: Nauka. [In Russian].
2. Malinov, A. V. (2005). *K. N. Bestuzhev-Riumin: ocherk teoretiko-istoricheskikh i filosofskikh vzgliadov* [K. N. Bestuzhev-Riumin: review of theoretical-historical and philosophical views]. Saint Petersburg: Publishing house of Saint Petersburg State University. [In Russian].
3. Melitauri, L. M. (2007). *K. M. Bestuzhev-Riumin – istoriohraf, dzhereloznavets, arkhiohraf* [K. M. Bestuzhev-Riumin – historiographer, source studies expert, archeographer] (Extended abstract of PhD dissertation). Donetsk National University, Donetsk, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Shypko, L. V. (2007). *Naukova ta osvitnia diialnist Mykhaila Berezhkova* [Scientific and educational activity of Mykhailo Berezhkov] (Extended abstract of PhD dissertation) (pp. 3–6). Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Shypko, L. V. (2014). Lystuvannia M. M. Berezhkova ta K. M. Bestuzheva-Riumina: dzhereloznavchyi ohliad [Correspondence of M. M. Berezhkov and K. M. Bestuzhev-Riumin: the source study review]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 18, pp. 584–596. Kyiv. [In Ukrainian].
6. Shypko, L. V. (2009). Stanovlennia M. M. Berezhkova yak osobystosti ta naukovtsia (1850–1878 roky) [The formation of M. M. Berezhkov as a personality and a researcher (1850–1878)]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 13, pp. 315–331. Kyiv. [In Ukrainian].
7. Motsiaka, P. P. (2011). *Nizhynskiyi istoriko-filolohichnyi instytut kniazia Bezborodka u portretakh yoho dyrektoriv* [Nizhyn Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in portraits of its directors] (p. 68). Nizhyn: M. M. Lysenko. [In Ukrainian].
8. Fond 707, Inventory 70, Unit 10, Folio 8 re. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian]; Fond 23, Unit 505, Folio 1. The Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

L. Shypko

Correspondence of M. M. Berezhkov and K. M. Bestuzhev-Riumin in the fonds of the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine (September 1882 – July 1883)

This article contains the following publication of the correspondence of a famous professor of St. Petersburg University, academician of Petersburg Academy of Sciences K. M. Bestuzhev-Riumin (1826–1897) to M. M. Berezhkov (1850–1935), a professor of Russian history in Nizhyn Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko. This publication presents nine handwritten copies of the letters of K. M. Bestuzhev-Riumin to M. M. Berezhkov for the period from September 1882 to July 1883. The letters are analyzed and published for the first time. The researched epistolary documents are stored in a personal archival fond of M. M. Berezhkov at the Institute of Manuscript of VNLU. The scientific value of the publication is justified by the letters' information potential, which contributes to the detailed study of the scientists' biographies, as well as to the illustration of the specifics of their scientific interests during the stated chronological period. It is further enhanced by the absence of an in-depth source study both in Ukrainian and Russian historiographies and also by the established fact of the absence of a packagekit of response letters of M. M. Berezhkov to K. M. Bestuzhev-Riumin.

Key words: M. M. Berezhkov, K. M. Bestuzhev-Riumin, correspondence, source studies review, scientific and archeographical processing.

Л. В. Шипко

Переписка М. Н. Бережкова и К. Н. Бестужева-Рюмина в фондах Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (сентябрь 1882 г. – июль 1883 г.)

Представлено продолжение поэтапной публикации писем профессора Санкт-Петербургского университета, академика Петербургской академии наук К. Н. Бестужева-Рюмина (1826–1897) к профессору российской истории Нежинского историко-филологического института князя Безбородко М. Н. Бережкову (1850–1935). Впервые публикуются и анализируются девять копий писем за сентябрь 1882 г. – июль 1883 г. Исследуемый массив эпистолярного наследия хранится в фонде М. Н. Бережкова в Институте рукописи НБУВ. Научная ценность публикации обусловлена информационным потенциалом писем, способствующим уточнению биографий учёных, а также раскрытию отдельных сторон их научных интересов в указанный хронологический период, и усиливается отсутствием их углублённого источниковедческого изучения как в украинской, так и российской историографии, а также установлением факта отсутствия соответствующего комплекта ответных писем М. Н. Бережкова к К. Н. Бестужеву-Рюмину.

Ключевые слова: М. Н. Бережков, К. Н. Бестужев-Рюмин, переписка, источниковедческий обзор, научно-археографическая обработка.